

Müasir Elektron Bibliografik Verilənlər Bazasının Yaradılması, Struktur Quruluşu və İstifadəsi Məsələləri

Xəyalə Hacıyeva

AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
khajiyeva@ada.edu.az

Xülasə — Məqalədə global elektron bibliografik verilənlər bazalarının yaradılması texnologiyaları, struktur quruluşunun elementləri, növləri və bu resurslardan istifadə prinsipləri araşdırılmışdır. Azərbaycanda kitabxana-infomasiya mühitində müasir elektron bibliografik verilənlər bazalarının formalaşması perspektivləri təqdim edilmişdir.

Açar sözlər — elektron bibliografiya; bibliografik verilənlər bazası; OCLC; Worldcat; MARC21

I. GİRİŞ

Müasir dövrdə Azərbaycan kitabxanalarının qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri dünya kitabxana təcrübələrindəki yeniliklərin ölkə kitabxanalarında tətbiqi, yerli kitabxanalarımız üçün yeni anlayış olan müasir bibliografik verilənlər bazalarının istifadəsini genişləndirməkdir. Qarşıda duran digər bir məsələ isə ölkə kitabxanaçıları və bibliograflarını, digər istifadəçiləri düzgün istiqamətləndirmək və onları bibliografik verilənlər bazaları və onlardan istifadə haqqında məlumatlandırmaqdır [1].

II. VERİLƏNLƏR BAZALARININ NÖVLƏRİ

Bibliografik verilənlər bazası informasiyalardan təşkil olunmuş kolleksiyadır. Kembric Universitetinin lüğətində verilənlər bazası belə izah edilmişdir: verilənlər bazası – bir kompüter daxilində toplanmış və asanlıqla nümayiş olunaraq dəyişdirilə bilən, istifadə olunan böyük miqdarda informasiya toplusudur [2]. Verilənlər bazalarını bibliografik göstəricilərdən fərqləndirən bir sıra cəhətlər vardır ki, bu xüsusiyyətlər verilənlər bazalarının üstünlükləridir:

- Milyonlarla informasiya qaynağını müxtəlif bazalardan əldə etməyə imkan yaradır.
- İstənilən mövzu ilə bağlı, günün istənilən saatında və internet şəbəkəsi olan hər yerdə axtarış aparmaqla nəticə əldə etmək mümkündür.

Verilənlər bazalarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Bibliografik verilənlər bazaları;
2. Bibliografik-istinad verilənlər bazaları;
3. Tam mətnli jurnal verilənlər bazaları;
4. Tam mətnli kitab verilənlər bazaları;
5. Statistik verilənlər bazaları;
6. Ümumaçıq verilənlər bazaları.

III. BEYNƏLXALQ BİBLİOQRAFİK VERİLƏNLƏR BAZALARI

Bibliografik verilənlər bazası informasiyanın cəmlənmiş olduğu elə bir kolleksiyadır ki, dünyanın hər yerindən ora daxil olmaq, bibliografik yazıları daxil etmək və mövcud informasiyalardan istifadə etmək mümkündür. WorldCat, OCLC kimi beynəlxalq verilənlər bazaları dünya kitabxanaçılıq təcrübəsində mühüm rol oynayır. Bazaya daxil edilmiş hər bir informasiya resursu öz müvafiq yerini tutmaq üçün mühüm elementlərdən ibarətdir. Bibliografik verilənlər bazalarını mövzu baxımından təsnifləşdirdikdə onları bibliografik, rəqəmsal, tammətnli və şəkil olmaqla 4 yerə ayırmaq olar. Hər bir jurnal məqaləsi və ya kitab haqqında əks olunmuş informasiya onun bibliografik təsviridir. Hər bir təsvir də özündə informasiyanın fərdi elementlərini cəmləyən sahələri əks etdirir [3].

Yuxarıda adını qeyd etdiyimiz WorldCat bibliografik verilənlər bazası çoxdilli dünya informasiya istifadəçilərini milyonlarla resursla təmin edən ən böyük şəbəkədir. Bu şəbəkə sırf kitabxana mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. OCLC də həmçinin tərcümə edilmiş bibliografik yazılar yaradır ki, bura tərcümə edilmiş sərlövhə, tərcüməçi ilə birlikdə orijinal iş və müəllif haqqında informasiya da əlavə edilərək Beynəlxalq Virtual müəlliflik faylına əlavə edilir. 2014-cü ildən başlayaraq bu bazaya 1 milyondan çox bibliografik yazı əlavə edilmişdir. Tərcümə edilmiş dünya əhəmiyyətli bibliografik yazıların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Məsələn, Ceyn Ostinin “Qürur və qərəz” əsərinin 50, “Düşüncənin dəlilləri” əsərinin isə 35 müxtəlif dillərdə olan tərcüməsi OCLC verilənlər bazasına daxil edilmişdir. WorldCat verilənlər bazasında əks olunmuş 300 mln bibliografik yazıdan ingilis dilindən əlavə, müxtəlif dillərdə də qeyd edilmişdir. Burada bibliografik yazılar işçi qruplar tərəfindən sistemləşdirilir ki, bu iş kataloqçu kitabxanaçıların üzərinə düşür. Azərbaycanda ADA Universitetinin kitabxanası tərəfindən də OCLC bibliografik verilənlər bazasına bibliografik yazılar daxil edilir ki, bu Azərbaycan kitabxanaçılığının inkişafında mühüm bir addım kimi dəyərləndirilir.

OCLC-yə üzv olmuş müəssisələr artdıqca WorldCat-ə daxil edilmiş bibliografik yazıların dil müxtəlifliyi də artır. WorldCat.com-un istifadəçilərə müxtəlif dillərdə interfeyslər təklif etməsinə baxmayaraq, təqdim edilən bibliografik

məzmun ancaq bir biblioqrafik yazıya əsaslanır. Tərcümə edilmiş biblioqrafik yazılara müəyyən edilmiş müəllif qrupu nəzarət edərək məsuliyyət daşıyır.

OCLC dünya kitabxanaçılarına qlobal kitabxana əməkdaşlığı təklif edir. Bu əməkdaşlıq dünya kitabxanaçılarına orijinal tədqiqat və xüsusi kitabxana proqramlarını və kitabxana icmasını birləşdirməyi təmin edir. Onun üzvləri arasında mütəxəssis kitabxanaçılar, texnoloqlar, tədqiqatçılar, liderlər vardır. 100-dən çox ölkədən minlərlə kitabxana üzvü, informasiya bazalarını əlçatan və daha faydalı etmək üçün OCLC-də bir araya gəlmişdir. İnsanlar bu vasitə ilə uzun yollar qət etmədən informasiyanı əldə etmək, təcrübə mübadiləsi aparmaq şansı qazanır [4].

2014-cü ildən bəri OCLC aşağıdakı nailiyyətləri əldə etmişdir:

- Bazaya 401,000 yeni biblioqrafik yazı əlavə olunmuşdur;
- 676,000 adda isə tərcümə edilmiş biblioqrafik yazılar əlavə edilmişdir;
- 310,000 adda təsvir isə tərcümə olunmuş eyni adla biblioqrafik təsvirlərlə əlaqələndirilmişdir.

OCLC və WorldCat bazalarının biblioqrafik iş və kataloqlaşdırma baxımından üstünlükləri aşağıdakılardır:

- Bazanın həcmi və diapazonu: Kitabxanaçılara təqdim olunan milyonlarla biblioqrafik resurs, daha rahat işləməyə, bir çox tərcümə və orijinal təsvirləri əldə etməyə imkan yaradır;
- Nəşr tipləri – bəzi verilənlər bazaları ancaq jurnal məqalələrini, kitabları və ya dövlət əhəmiyyətli nəşrləri əhatə edir. Müasir elektron biblioqrafik verilənlər bazası olan OCLC və WorldCat-də isə nəşr tipi ilə bağlı heç bir məhdudiyət yoxdur;
- Nəşr tarixinin aralığı – müəyyən verilənlər bazaları adətən 1970-ci illərdən sonrakı dövrü əhatə edir. Yəni köhnə nəşrlər bazalarda əks olunmur. Müvafiq verilənlər bazalarında isə köhnə nəşrlərlə yanaşı, onların yeni nəşrləri, eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə tərcümələri əks olunub ki, onlar da sistematik olaraq tor kimi əlaqələndirilmişdir;
- Nəşr yeri – diyarşünaslıq və ölkəşünaslıqla bağlı biblioqrafik nəşrlərin Azərbaycan bibliografiya tarixində mövcudluğu bütün kitabxanaçılara bəllidir. Lakin beynəlxalq səviyyəli elektron verilənlər bazalarında məkan və yer anlayışı məhdudiyəti yoxdur. İstənilən ölkənin elektron bazalarından lazımı informasiyanı əldə etmək mümkündür;
- Nəşr dili – ingilis dilində olan ədəbiyyat və eyni zamanda ingilis dilində olmayıb digər xarici dillərdə olan informasiya resursları axtarış imkanlarını artırır.

Müasir elektron biblioqrafik göstəricilər hesab edilən verilənlər bazalarının məhz bu xüsusiyyətləri ənənəvi ümumi biblioqrafiaşunusluq kursundakı Sənəd kommunikasiyaları

sistemində informasiya maneələri problemini xatırladır ki, müasir elektron biblioqrafik bazalarda həmin maneələrin böyük əksəriyyəti öz həllini tapmışdır. Eyni zamanda, bir sənəddən onlarla istifadəçi istifadə edə bilməklə yanaşı, coğrafi məkan kimi obyektiv maneələr də aradan qalxır. Subyektiv maneələr isə, istifadəçidən asılı maneələrdir hansı ki, verilənlər bazasında dillər üzrə axtarış mümkün olduğu üçün istifadəçi çıxılmaz vəziyyətdə qalmadan ona lazım olan bütün resursları filtdən keçirərək bildiyi dillər üzrə axtarışı apara bilər. Verilənlər bazaları təxəyyül və psixoloji maneələri də aradan qaldırır ki, heç bir məhdudiyət olmadan informasiya istifadəçisi, kitabxanaçı və ya biblioqraf subyektiv maneələri dəf edərək istədiyi məlumatları əldə edir [5].

IV. AXTARIŞ FORMALARI

Biblioqrafik axtarışın aşağıdakı formaları geniş istifadə olunmaqdadır:

- Mövzu üzrə axtarış: Mövzu üzrə axtarış təsvirlərin başlıqları üzrə aparılır ki, bazaların axtarış sistemində orada yer alan hər bir resursun axtarışı nəzərə alınaraq indeksləşdirilmişdir. Baza istehsalçısı bazanı yaradan zaman kitablara və məqalələrə mövzu başlıqları siyahısı təyin edir ki, bu da mövcud bazanın tələblərinə əsaslanır. Bu siyahı hər bir verilənlər bazasının əsasını təşkil edərək “bazanın söz xəzinəsi” adlanır, eyni mövzuda olan təsvirlərin ardıcıl olaraq eyni başlıq altında birləşməsinə təmin edir. Bunun nəticəsidir ki, istifadəçilər tək bir termini axtarışa verməklə, mövzu ilə əlaqədar bütün resursları əldə edə bilər. Mövzu başlıqları hər bir verilənlər bazası üçün fərdi olaraq seçildiyindən bu və ya digər profiləndən asılı olaraq bütün verilənlər bazalarında təkrarlanmaya da bilər. Onlayn kataloqlar üçün nəzərdə tutulmuş mövzu başlıqları Konqres Kitabxanası tərəfindən işlənib hazırlanmışdır.
- Açar sözlərə görə axtarış – bu axtarış verilənlər bazasında olan təsvirlərdəki bütün mühüm sahələrdəki uyğun sözləri və ya frazaları aşkarlayır. Bir çox verilənlər bazalarında açar söz kimi sərlovhə və ya mövzunun məzmununu əks etdirən mühüm sözlər götürülür. Bəzi bazalarda əlavə sahələr açar söz axtarışı ilə birbaşa əlaqələndirilir. Açar söz ilə axtarış zamanı bir çox nəticələr aşkarlana bilər ki, bunların da hamısı əhəmiyyətli olmaya bilər. Nəticədə çıxarılmış yararsız məlumatları silərək gərəkli informasiyanı seçmək lazımdır. Çünki kompüter açar sözlərə görə axtarış etdikdə sırf daxilində açar söz olan materialları aşkarlayır ki, bəzi resurslar istifadəçi üçün əhəmiyyətli olmaya bilər. Məsələn, hüquqla bağlı axtarış verdikdə bütün hüquqi sahələrlə bağlı nəticələr çıxacaq. Bu baxımdan açar sözlərlə axtarış aparılan zaman açar sözün konkretləşdirilməsi vacibdir. Bu hallarda açar sözlərlə axtarışın aparılması daha məqsədəuyğun hesab edilə bilər:
- Mövzu ilə bağlı konkret heç bir ədəbiyyat haqqında informasiya olmadıqda;
- Mövzu başlığı həddən artıq ümumi və ya spesifik olduqda;
- Yeni bir trend və ya konsepsiya ilə bağlı axtarış aparmalı olduqda.

V. AZƏRBAYCAN BIBLİOQRAFIYASININ
MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində ölkə üzrə vahid bir bazanın yaradılmasına bir neçə dəfə cəhd edilmiş və son əldə olunmuş nailiyyət təqdirəlayiqdir. Belə ki, bu məqsədlə ALİSA Vahid Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana İnformasiya Sistemi yaradılmışdır. Qeyd edək ki, Vahid Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana İnformasiya sistemi Milli Kitabxana və Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin birgə məhsuludur. “Ultra” şirkəti bu sistemin işlənilib hazırlanma prosesində dünyanın ən qabaqcıl kitabxana sistemlərinin təcrübəsindən faydalanıb, xüsusi kitabxana işi üzrə mütəxəssis dəstəsi ilə işləyib.

Hazırlanmış ALİSA sistemi ən son texnologiyaların tətbiqi ilə işlənilmiş veb-əsaslı sistemdir. Sistem MARC 21, ISO 2709, UNICODE, Z 39.50 və digər standart və protokollar üzərində qurularaq istənilən milli, ictimai, özəl, universitet, məktəb kitabxana proseslərinin tam avtomatlaşdırılması üçün bütün funksionallıqları özündə əks etdirir. Sistemdən istifadə edən hər bir kitabxananın elektron kataloqa daxil etdiyi bütün bibliografik yazılar vahid bir bazada yer alır ki, digər kitabxanalar da həmin yazılardan asanlıqla yararlanırlar [6].

ƏDƏBİYYAT

- [1] Z.H. Əliyev, Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.
- [2] <http://dictionary.cambridge.org/>
- [3] www.worldcat.org/
- [4] www.oclc.org/
- [5] Z.H. Əliyev, Azərbaycan bibliografiyasının tarixi: Dərslik, Bakı: BUN, 2007.
- [6] www.anl.az